

LEVAS VLADIMIROVAS

KNYGOS PREKYBOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE XVIII AMŽIUIJE METMENYS

Knygos prekybos būklė XVIII a. Lietuvoje yra viena iš mažiausiai ištirtų knygos istorijos problemų. Kiek daugiau domėtasi knygrišystės klausimais. Apie Vlniaus knygrišių cechą pirmoji rašė K. Rodkievič¹, o apie knygų prekybą — J. Carneckis². Kapitalinį veikalą apie knygų irišimus Lietuvoje XV—XVIII a. parašė E. Laucevičius³. Turint galvoje, kad knygrišiai XVIII a. dažniausiai dar prekiaudavo knygomis, minėti darbai teikia medžiagos ir knygų prekybos klausimais. I. Petrauskienės monografijoje „Vilniaus Akademijos spaustuvė“ aprašoma šios spaustuvės produkcijos realizavimo praktika⁴. V. Zukas pirmasis atkreipė dėmesį į XVIII a. Vilniaus knygynų spausdintus prekybinius katalogus⁵. Siek tiek duomenų apie Lietuvos knygyninkų veiklą randame J. Lelevelio, M. Valančiaus, M. Balinsko, J. Bielinško, V. Biržiškos ir kitų tyrinėtojų darbuose. Deja, tokio svarbaus šaltinio kaip D. Kauno žinyno „Mažosios Lietuvos knygynai“ (V., 1992) Didžiosios Lietuvos knygynams kol kas dar nepajėgime sudaryti.

Daugumoje Europos šalių Švietimo epocha davė naujų akstinių knygų leidybai ir jų prekybai plėtotis, tačiau dėl nepalankių istorinių sąlygų švietėjų idėjos į Lietuvą pateko pavėluotai ir į labai menkai paruoštą dirvą: Lietuvos valstybė išgyveno didžiausią politinę ir ekonominę krizę, galų gale atvedusią į visišką valstybingumo žlugimą XVIII a. pabaigoje.

Knygų prekybos įmonių raida ir jų apyvartos didėjimas priklausė nuo kelių veiksnių. Be abejo, svarbiausias iš jų yra bendras krašto švietimo lygis. Juk mokykla kuria potencialų knygų pirkėją ir skaitytoją. Tačiau nors ir buvo mėginta išplėsti ir patobulinti mokyklas ir jų darbą, ypač XVIII a. paskutiniame ketvirtyje Edukacinės komisijos dėka, visoje Lietuvoje tuo metu galėjo būti ne daugiau kaip 300 pradinių mokyklų, kuriose mokėsi 5000 mokinių⁶. Tai liudija žemą Lietuvos žmonių raštingumo lygį. Neraštingi buvo net ir aukštesnieji gyventojų sluoksniai. Anot V. Biržiškos, XVIII a. pabaigoje kai kuriose Zemaitijos apskrityse neraštingų bajorų buvo apie 90%⁷. Be puikiai išsilavinusių didikų, pasitaikydavo ir tokių, kurie vos sugebėdavo perskaityti maldaknygę arba laišką. Vakarų Europoje arba kaimyninėje Rytų Prūsijoje miestiečių raštingumo lygis buvo gana aukštas, o Lietuvoje, sprendžiant iš magistra-

¹ Rodkiewiczowna J. Cech introligatorski w Wilnie. Wilno, 1929.

² Czarniecki J. Rzut oka na historiją książki Wilenskiej. Krakow; Wilno, 1932. P. 27.

³ Laucevičius E. XV—XVIII a. knygų irišimai Lietuvos bibliotekose. V., 1976.

⁴ Petrauskienė I. Vilniaus Akademijos spaustuvė 1575—1773. V., 1976. P. 23—26.

⁵ Zukas V. Lietuvių bibliografijos istorija. D. 1. (iki 1940). V., 1983. P. 12.

⁶ Lietuvių Enciklopedija. T. 15. Boston, 1968. P. 750.

⁷ Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija. D. 2. Cikaga, 1957. P. 177.

tų archyvinų duomenų, raštingų, o tuo labiau apsišvietusių žmonių, kurie domėtusi knyga, buvo nedaug ir nemažai jų, kaip rodo Kauno miesto aktai, — užsieniečiai⁸.

Svarbi knygų prekybos plėtojimosi prielaida yra ir vietinių knygų leidybos įmonių atsiradimas, jų produkcijos apimtis ir sudėtis, knygų kainos ir pan. Lietuva — tai vienintelė Europos valstybė, kurioje iki pat 1773 metų visa knygų leidyba buvo vienuolių rankose: jėzuitų (iki 1773), pranciškonų, pijorų, bazilijonų ir kt. Pagrindinis jų uždavinys buvo bažnyčios ir jos prižiūrimų mokymo įstaigų aprūpinimas religine ir mokąją literatūra, taip pat įvairių proginių kūrinių (panegirikų, epitafijų, epitafijų ir t. t.) leidimas. Todėl vietinių leidyklų repertuaras buvo labai siauras. Kad patenkintų įvairesnius gyventojų poreikius, Vilniaus knygynai gabendavo į kraštą literatūrą iš Varšuvos, Krokuvos ir kitų užsienio knygų prekybos centrų. Knygai plisti visuomenėje trukdė ir gana didelės knygų kainos. 1750—1760 m. Vilniaus akademijos spaustuve už vieną G. Knapškio lenkų—lotynų žodyno egzempliorių — dvylikto formato 253 puslapių knygutę — imdavo 4 auksinus 6 grašius ir 1 šilingą, o už „Lietuvos Statuto“ foliantą — 10 auksinų ir 4 grašius. Įrišti E. Alvaro gramatiką kainavo 2 auksinus 5 grašius⁹. Maždaug tuo pat metu pagaminti 1000 degtų plytų kainavo apie 20 auksinų, rugių pūras (48 kg) — 4—5 auksinus¹⁰, jautis — 30 auksinų. Nors XVIII a. pabaigoje knygų leidyba labai išsiplėtė, tačiau knygos neatpigo. Brangiausiai Vilniuje kainavo užsienio knyga, pigiausiai — lenkiška ir vietinė religinė knyga. Štai keletas kainų, kurias apie 1786 m. mokėjo už knygas Trakų vaivadijos Dembynės dvaro savininkė Judita Jelenskaitė de Raes¹¹: „Turkijos istorija“ (5 tomai) — 40 auksinų; „Naujas Robinzonas“ (2 tomai) — 10 auksinų; „Gamtos istorijos žodynas“ (2 tomai) — 8 auksinai; „Moralinės apysakos“ (4 tomai) — 25 auksinai; „Giesmės ir agendas“ — 2 auksinai. Tai rodo, kad knyga buvo brangi prekė, priedama tik pasiturinčiam pirkėjui. Knygų visuomenėje plitimą itin varžė viešpatavusi Lietuvoje bažnytinė cenzūra. Jai į pagalbą karaliaus Jono Kazimiero privilegijomis į šį darbą buvo įtrauktas ir Vilniaus knygrišių cechas (jam priklausė ir knygų pirkliai — bibliopolas — L. V.), kuriam buvo suteikta teisė kontroliuoti knygų prekybą Vilniuje, kad čia nebūtų nelegaliai leidžiama arba pardavinėjama bažnyčios draudžiama literatūra. Taigi šalia bažnyčios atsirado dar vienas cenzorius, bet pagrindinės funkcijos, kaip ir anksčiau, liko bažnyčios rankose. Vilniaus vyskupo K. Bžostovskio 1710 metų ganytojiškas laiškas (epistola pastoralis) „Apie knygų leidimą, platinimą bei skaitymą“¹² dar kartą perspėjo knygų pirklius, leidėjus bei spaustuvinkus, kad šie be bažnyčios organų leidimo nespausdintų ir neplatintų knygų. Už šio nurodymo nesilaikymą, be kanouose numatytų bausmių, jiems grėsė ekskomunika, 30 auksinų bauda

⁸ Kiaupa Z. Kauniečių knygų rinkiniai XVI—XVIII a. // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. V., 1984, p. 5.

⁹ VUB RS. F. 13. Liber contractionum. Nr. 98. Lap. 24—40.

¹⁰ Lietuvos TSR istorija. 1986. D. 1. P. 210.

¹¹ MAB RS. F. 138—144. Dembynės dvaro inventoriai, 1786. Lap. 16.

¹² Brzostowski K. K. Epistola pastoralis. Vilnae, 1710. 69 p.

labdaringsiems tikslams, knygų konfiskavimas ir sudeginimas. Be to, buvo pareikalauta, kad kas ketvirtį metų būtų tikrinami knygynai ir iš jų būtų atimamos neturinčios bažnyčios aprobacijos knygos, o knygynų savininkai baudžiami Tridento suvažiavimo numatytomis bausmėmis.

Kai kurie istorikai linkę įžiūrėti tam tikrą Lietuvos intelektualinio gyvenimo ir cenzūrinės praktikos pažangą, susijusią su jėzuitų ordino uždarymu 1773 m. ir su pasaulietiškos Edukacinės komisijos liberaliąja politika. Tačiau knygų leidybos ir platinimo kontrolė iš tikrųjų liko bažnyčios rankose. Tai liudija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės policinės komisijos 1794 m. kovo 13 d. universalas¹³, kuriame visa knygų cenzūra buvo pavesta ypatingiems katalikų dvasiniams cenzoriams. Jie turėjo tikrinti visas knygas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje — ir čia išspausdintas, ir atgabentas iš užsienio. Draudžiamomis knygomis buvo laikomos tos, kurios prieštaravo katalikų bažnyčios mokymui arba vietiniams papročiams. Tokią literatūrą cenzoriai turėjo konfiskuoti, o jų savininkai sumokėti 100 auksinų baudą. Jeigu nubaustas asmuo nusikalsdavo dar kartą, jis būdavo įkalinamas. Visi spaustuvininkai ir knygų pirkliai turėjo rodyti viską, ką spausdina arba saugoja sandėliuose, o prekiauti knygomis galėjo tik dvasiniam cenzoriui leidus. Vilniaus vyskupijos vyriausioju cenzoriumi buvo pats vyskupas Ignas Jokūbas Masalskis, Vilniaus miestui cenzoriais buvo paskirti prelatas scholastas K. Naruševičius ir kai kurie kiti kanaaninkai, Trakams — kanaaninkas Dydzinskis. Vyskupai ne tik kontroliavo knygų rinką, kad joje būtų prekiaujama tik „geromis knygomis“, bet dažnai ir nusprendavo, kam galima leisti ar neleisti prekiauti knygomis jų diecezijoje. Antai žemaičių vyskupas A. Tiškevičius, „... pajutęs įvairius žmones pardavinėjant vyskupystei negeras knygas, užginė tai daryti“¹⁴, o suteikė tą teisę Juozapui Stirpeikai ir Martynui Maulevičiui.

Cenzūrinė knygų leidybos ir prekybos kontrolė buvo ypač sugriežtinta, įvykus Prancūzijos 1789 m. revoliucijai ir paplitus Lietuvoje prancūzų švietėjų ir revoliucionierių raštams. Tačiau tai mažai padėjo. Stai ką rašė M. Valančius: „Pradžioje 19-tojo amžiaus diduomenė dar minėdama prancūzų raštininkų makliorstvas, gebėjo tyčiotis iš kunigų, užmetinėti jiems ir stigavoti apie daiktus tikėjimo maž teskaite, gebėjo daug byloti apie raštą šventą ir tą peikti, o juo katras iš tų tarnų Voltero daugiau sumanė prieš Dievą tauzyti, juoba tarės esąs mandresniu ir buklesniu“¹⁵.

Knygų leidybos monopolis beveik iki paskutinio XVIII a. ketvirtčio, o iš dalies ir jo metu priklausė vienuolijoms, o knygų prekyboje galėjo reikštis ir privati komercinė iniciatyva. Anot žėiuitų istoriografo S. Rostovskio, kelios stacionarios knygrišyklos-knygynai jau veikė XVII a. pradžioje¹⁶. Vakarų Europoje ir Rusijoje knygų prekyba XVIII a. tapo at-

¹³ Акты издаваемые Виленскою Археографич. комиссиею. Т. X. Вильна. 1879. С. 553.

¹⁴ Valančius M. Raštai. T. 2. V., 1972. P. 160.

¹⁵ Ten pat. P. 394.

¹⁶ Rostowski S. Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium 1. Pars 1. Vilnae, 1768. P. 192.

skira savarankiška knygininkystės sritimi, o Lietuvoje, kaip ir anksčiau, prekiauti knygomis, neįstoję į knygrišių cechą, buvo apkaltinami nele-magistrate kaip Vilniaus knygrišių cecho narys, nors miesto aktuose ne-retai ir vadintas ne „introligatoriumi“, o „bibliopola“. Tie, kurie bandė prekiauti knygomis, neįstoję į knygrišių cechą, buvo apkaltinami nele-galia veikla, verčiami stoti į cechą ir įsigyti knygrišybės įrankių¹⁷.

Tačiau XVIII a. antroje pusėje Vilniuje atsirado jau tokio komer-cinio pajėgumo knygų pirkliai, kurie šią sritį laikė savo pagrindiniu vers-lu, o knygrišio cecho nario diplomą ir knygrišybės įrankius įsigydavo tik dėl akių. Tokie knygų pirkliai Vilniuje buvo kompanionai (socios) Ryge-ris ir Klokas (Rieger-Klock) arba Stažinskiai.

E. Laucevičiaus duomenimis, vien Vilniaus mieste XVIII a. veikė apie 60 knygrišių ir buvo 12 knygynų savininkų¹⁸.

Nuo XVIII a. pradžios, o gal ir kiek anksčiau, Vilniuje savo knygną ir knygrišyklą turėjo Mikalojus Zuras (Nicolai Suhr), magistrato kny-gose vadinamas „bibliopola et compactor librorum“ (t. y. knygrišiu). Jis prekiaavo daugiausia vokiška literatūra ir kitais užsienio leidiniais. Vilniuje turėjo ir konkurentą — apie 1711 m. magistrato knygose įsire-gistravo kaip Vilniaus knygrišių cecho narys ir bibliopola iš užsienio at-vykęs Ferdinandas Zeidelis (Seidel). Jis irgi bandė prekiauti vokiškais leidiniais ir šitaip susidūrė su M. Zuru. Su šiuo savo konkurentu bylinė-josi, tačiau laimėjo stipresnis, ir F. Zeidelio pavardė išnyko iš magistrato kny-gų. M. Zuro prestižas Vilniaus visuomenėje buvo didelis, pavyzdžiui, nuo 1726 m. M. Zuras figūruoja kaip Vilniaus protestantų bažnyčios senjoras. Jis buvo gana turtingas ir skolindavo nemažus pinigus už pro-centus net didikams. Antai Sapiegos už jiems suteiktą paskolą įkeitė si-dabrą, o 1735 m. sumokėjo M. Zuru 80 auksinų procentais¹⁹. 1735 me-tai — tai paskutinė magistrato knygose paminėta data, susijusi su M. Zuro veikla. Greičiausiai netrukus jis mirė, palikdamas savo knygną ir knygrišyklą našlei. 1748 m. per didįjį Vilniaus gaisrą knygnas sude-gė²⁰ ir greičiausiai nebuvo atkurtas.

XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje Vilniuje gana sėkmingai darbavosi knygų pirklys ir knygrišys Jonas Juozapas Vežbovskis (Wiersz-bowski). Magistrato knygose jis vadinamas „introligator patriota Vil-nensis“. Su M. Zuru jis nekonkuravo, nes specializavosi prekiauti lenkiš-komis knygomis, kurias gaudavo iš Varšuvos pagal sutartį, taip pat vietinių leidyklų produkcija. Nuo 1699 m. jis jau Vilniaus knygrišių cecho vyresnysis²¹. Atrodo, kad J. Vežbovskis buvo neramaus ir kieto bū-do žmogus: jis bylinėjosi su Varšuvos knygų pirkliais, įskundė cecho var-du vietinį knygų pirklį Borisevičių, kad šis, nebūdamas knygrišiu ir ce-cho nariu, prekiauja knygomis. Magistrato knygose yra nusiskundimų dėl J. Vežbovskio blogo elgesio su savo pameistrais. Vienas iš jų —

¹⁷ Laucevičius E. XV—XVII a. knygų įrišimai... P. 11—12.

¹⁸ Ten pat. P. 12—20.

¹⁹ Ten pat. P. 20.

²⁰ Jachimowicz B. B. Relacija o straszliwym upadku stolecznego miasta Wilen-skiego... 11 Junii, p. p. 1748. P. 14.

²¹ Laucevičius E. XV—XVIII a. knygų įrišimai... P. 19.

J. Pūšys skundėsi, kad J. Vežbovskis jį įvairiais būdais skriaudęs, t. y. stumdęs, tampęs už plaukų. Kitas jų K. Ovengeris apkaltino J. Vežbovskį, kad šis jį visiškai nekaltą žiauriai sumušęs.

Nuo 1717 m. Vilniuje dirbo knygininkai J. Bucevičius, o nuo 1721 m. — J. Krakevičius. Abu jie prekiaavo vietinių ir Lenkijos spaustuvų leidiniais ir vertėsi knygrišyste.

XVIII a. viduryje Vilniuje garsėjo veiklus knygų pirklys ir knygrišys Melcherovičius. Jis turėjo agentus, kurie važinėjo po kraštą į mugės ir atlaidus ir siūlė savo šeimininko knygas. Po Melcherovičiaus mirties knygną ir knygrišyklą perėmė našlė Kotryna Melcherovičienė, kuri magistrato aktuose vadinama „bibliopolissa“, beje, pirmoji tokia moteris Lietuvoje. 1758 m. ji sudarė testamentą, pagal kurį, jai mirus, knygynas atiteko dukrai Onai²². Ši ištekėjo už savo tėvo agento knygrišio iš Gardino Stanislovo Jankausko, gavusio Vilniaus pilietybę. Jų įmonė patyrė finansinių sunkumų. 1769 m. S. Jankauskas bylinėjosi su skolininkais. Daugiau žinių apie jį neaptikta. Turbūt netrukus knygrišys mirė, nes 1769 m. našlė jau buvo ištekėjusi už Vilniaus knygrišio ir knygų pirklio S. J. Konskio.

Vieni iš žymesnių Vilniaus knygynų savininkų XVIII a. viduryje ir antroje pusėje buvo Stažinskiai (Starzynski). Firmą įkūrė Tomas Stažinskis, kuris, be knygų prekybos ir knygrišybos, vertėsi ir kitais verslais. Pavyzdžiui, nusipirkęs nemažai miško, plukdė jį į Karaliaučių. 1748 m. per didįjį Vilniaus gaisrą knygynas sudegė²³, tačiau T. Stažinskis greitai jį atkūrė ir 1755 m. jau bylinėjosi su Varšuvos knygų pirkliais dėl skolos. Jo knygynas prekiaavo tik vietiniais ir Lenkijos leidiniais. Šį knygininką labai vertino Vilniaus visuomenė, todėl jis buvo palaidotas šv. Mykolo koplyčios rūsyje²⁴. Po T. Stažinskio mirties knygną perėmė jo sūnus Juozapas Stažinskis, miręs 1783 m.

Užsienio knygų, ypač prancūzų kalba, paklausa XVIII a. antroje pusėje labai padidėjo. Prekiauti šiomis knygomis dažniausiai specializavosi iš užsienio į Vilnių atvykę ir įkūrė čia savo knygynus pirkliai, kurie palaikydavo gerus ryšius su užsienio leidyklomis ir knygų prekybos įmonėmis, ypač Leipcigo ir Frankfurto prie Maino, kur reguliariai vykdavo knygų mugės. XVIII a. viduryje Vilniuje pradėjo veikti didelis ir gerai sutvarkytas užsienio leidinių knygynas, kurį įsteigė jau mūsų minėti kompanionai Rygeris ir Klokas. 1760 m. Vilniaus akademijos spaustuvė išleido jų parduodamas literatūros sisteminį katalogą „Catalogus librorum diversarum facultatum...“²⁵. Katalogas buvo 52 puslapių. Jame suregistuoti keli šimtai pavadinimų knygų. V. Zukas tvirtina, kad tai buvo pirmasis atskiru leidimu išėjęs bibliografijos darbas Lietuvoje²⁶, ir mes pridurtume — pirmasis bandymas komerciniais tikslais per spaudą reklamuoti knygas. Kompanionų prekybos apyvarta vis plėtėsi. 1767 m. jie

²² Laucevičius E. XV—XVIII a. knygų įrišimai. . . P. 14—16.

²³ Jachimowicz B. B. Relacija... P. 4.

²⁴ Laucevičius E. XV—XVIII a. knygų įrišimai. . . P. 18.

²⁵ Catalogus librorum diversarum facultatum, qui pretio venales in officina Libraria apud sales Rieger-Klock, bibliopolos. Vilnae, 1760. 52 p.

²⁶ Zukas V. Lietuvių bibliografijos istorija. D. I. P. 12.

išleido naują, kiek išplėstą parduodamų knygų katalogą²⁷. Pirmajame leidime užregistruota 729 pavadinimai knygų, o antrajame — jau 939. Magistratas ir knygrišių cechas Rygeriui ir Klokui nesuteikė teisės prekiauti knygomis lenkų kalba ir vietinė knygų produkcija, o tik užsienio knygomis lotynų ir Vakarų Europos kalbomis — vokiečių, prancūzų, italų ir kt. Katalogo siūlomos literatūros repertuaras buvo pritaikytas vietiniams poreikiams, atsižvelgta į tai, kad Vilnius buvo didžiausias bažnytinio gyvenimo centras, kuriame veikė jėzuitų akademija, katalikų vienuolynai, bažnyčios ir jų prižiūrimos mokyklos. Be abejo, knygyno savininkai patys buvo katalikai. Jų knygyne buvo parduodama ir antiprotestantiška literatūra. Jau pati katalogo klasifikacija rodo, kad katalikiška religinė literatūra sudarė fondo pagrindą: „Ascetae“, „Biblia“, „Canonici“, „Catechistae“ ir t. t. Iš viso religinė literatūra siekė 55 procentus visų knygų. Didžiausi 1767 m. katalogo skyriai buvo „Theologi“ — 149 pavadinimai, „Ascetae“ — 125 ir „Precatorii“ (t. y. maldaknygės) — 67. Tuo tarpu pasaulietinės literatūros skyriai buvo gana menki. Didžiausi buvo šie: „Filosofija“ — 45 pavadinimai, „Muzika“ — 41, „Poezija“ — 35, „Istorija“ — 34, „Teisė“ — 21, „Leksika“ — 17, „Medicina“ — 14, „Matematika“ — 12, „Geografija“ — tik 4. Literatūros vokiečių kalba skyrius išaugo nuo 61 pavadinimo 1760 m. iki 107 pavadinimų 1767 m., prancūzų knygų skyrius per tą laiką sumažėjo nuo 40 knygų iki 13.

Nors Rygerio ir Kloko knygyno repertuaras buvo siauras, čia galėjai aptikti Dekarto „Opera“, Niutono „Opuscula mathematici“ (1744), Mopertui „La figure de la Terre“ (1757) ir jo „Essay de Cosmologie“ (1757), Sturmo civilinės ir karinės statybos vadovą, net Voltero „Švedijos karaliaus Karolio XII istoriją“ (1754) ir prancūzų istoriko Polinjako „Bendrosios Lenkijos istorijos“ 12 tomų, išleistų Amsterdame 1751 m. Kartu knygyne buvo ir naujausias „Index librorum prohibitorum“ leidimas. Deja, knygų kainos nenurodytos.

Iš šių katalogų galima spręsti apie užsienio knygos rinką Vilniuje. Kompanionai stengėsi nuspėti vietinių intelektualų interesus ir literatūros poreikius. Atsižvelgta ir į tai, kad Vilniuje veikė universitetas.

XVIII a. antroje pusėje vietinėje knygų rinkoje vis stiprėjo kapitalistinės konkurencijos apraiškos. Apsukresni ir finansiškai pajėgesni knygynų ir knygriškių savi incai pradėjo išstumti tuos, kurie mažiau apskyrus ir finansiškai nepajėgūs. Antai 1748 m. į Vilnių atvyko kupinas gerų norų organizuoti knygų prekybą Kristijonas Jokūbas Eizenkremeris. Jis greitai gavo Vilniaus pilietybę, buvo priimtas į knygrišių cechą ir pradėjo prekiauti užsienio literatūra. Tačiau veikiai susidūrė su pajėgia Rygerio ir Kloko firma, todėl buvo priverstas verstis tik knygrišio darbu. Nuo 1755 m. ir iki pat 1772 m. jis bylinėjosi su konkurentais. K. J. Eizenkremeris paskendo skolose, o 1772 m. už skolas buvo aprašytas jo turtas. Palūžęs fiziškai ir dvasiškai, mirė 1773 m.²⁸

²⁷ Catalogus librorum diversarum facultatum qui pretii venales prostant in officina libraria apud socios Rieger et Klock Bibliopolas. Vilnae, 1767.

²⁸ Laucevičius E. XV—XVIII a. knygų įrišimai... P. 13—14.

XVIII a. pabaigoje vietinė ir Lenkijos produkcija prekiaavo Tomáš Markevičius. Vilniuje atsiradus naujoviškai organizuotam J. Zavadztkio knygynui, apie T. Markevičių jau nieko nežinoma. Nuo paskutinio XVIII a. ketvirčio užsienio: knyga pradėjo prekiauti atvykęs iš Vokietijos Benediktas Jocheris. E. Laucevičiaus duomenimis, Vilniuje veikė dar apie dešimtį knygrišių, kurių dauguma vertėsi ir smulkia knygų prekyba. Taiš laikais knygrišio amatas buvo labai garbingas, juo vertėsi ir bajorai. Antai Vilniaus piliečių sąrašuose 1795 m. įrašyti du knygrišiai broliai Antanas ir Jonas Ulanovskiai — Gardino pavieto bajorai, tais pačiais metais kaip knygrišys į Gardino magistratą knygą įtrauktas Jokūbas Federavičius — bajoras iš Ašmenos²⁹.

Apie stacionarių knygynų buvimą kituose Lietuvos miestuose, pavyzdžiui, Kaune, duomenų rasti nepavyko. Knygų savo krautuvėse turėjo ir kitų prekių pirkliai. Pavyzdžiui, Kauno pirkliai Danielis ir Kristupas Veltai, prekiaavo ne tik ūkinėmis ir plataus vartojimo prekėmis, bet ir rašymo priemonėmis bei knygomis. Jų buvo 17, t. y. 11 lenkiškų elementorių ir 3 lotyniški, 1 nenurodytų leidimo metų Jono Jaknavičiaus „Evangeliė polskie i litewskie“ ir kitos³⁰. Gal tik Kražiuose, kurie tada buvo savotiškas Žemaitijos kultūros centras ir kur knygų prekyba galėjo duoti pelno, bendradarbiaudami su Vilniaus akademijos spaustuve, vertėsi keletas smulkių knygų pirklių: M. Maulevičius, J. Stirpeika, S. Možė, J. M. Daubaras, jo našlė P. Daubarienė (Doborowiczowa)³¹. Kitų Lietuvos miestų ir miestelių knygų poreikius tenkindavo atkelaujantys Vilniaus didžiųjų knygynų agentai — „karabelninkai“.

Pažymėtina, kad Kražių knygų pirklys Juozapas Motiejus Daubaras reikšėsi ir kaip leidėjas. Pavyzdžiui, jo „kasztu ir storone“ 1759 m. Vilniaus pijorų spaustuvė išspausdino šv. Bonaventūros aprašytą „Živatą Pona ir Dieva mūsų Jezusa Christusa“³².

XVIII a. Lietuvoje prie knygų prekybos daug prisidėjo Vilniaus akademijos spaustuvė, įsteigusi ir knygyną (izba v ktorej się księgi przedają). Jame galėjo nusipirkti reikalingos literatūros ne vien akademijos profesoriai ir studentai, bet ir eiliniai miesto gyventojai. Knygynas vertėsi ir didmenine knygų prekyba, aprūpindamas literatūra LDK miestus ir miestelius ir sudarydamas sutartis su Lenkijos knyginininkais.

Knygomis prekiaavo, tik daug mažesniu mastu ir kai kurios kitos Lietuvos vienuolių spaustuvės — pranciškonų, pijorų, unitų. Antai Supraslio (Gardino vaivadijoje) bazilijonų vienuolyne susiformavo pajėgus knygų leidybos ir prekybos centras, kuris aprūpindavo knygomis visas, 10 tūkst. unitų eparchijų ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje³³.

Iš Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne išlikusio Vilniaus akademijos 1773 m. inventorizacijos akto (Liustracija)³⁴, taip pat mus,

²⁹ Ten pat. P. 14, 29.

³⁰ CVIA SA 13 874. Kauno magistrato 1781—1788 m. aktų knyga. Lap. 58—65.

³¹ VUB RS. F. 13. B. 98. Lap. 20—40.

³² Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547—1861. V., 1969. P. 55.

³³ Археографич. сборник документов. Вильна, 1870. Т. 9. С. 323.

³⁴ VUB RS. F. 2. B. 6.

pasiekusios akademijos spaustuvės kontraktų knygos (Liber contractio- nis) fragmentų³⁵ galime spręsti, kaip tada atrodė knygynas, kokios buvo jo knygų atsargos, kaip ir kokios prekybinės operacijos buvo atliekamos.

Į knygyną buvo galima patekti tik iš spaustuvės kiemo per korido- rių, pakilus laiptais į trečiąjį aukštą. Kad įleistų į knygyną, reikėjo pakambinti kabančiu virš užrakintų durų varpeliiu. Knygynas buvo apsau- gotas stipriais užraktais, jo langai buvo grotuoti, su langinėmis. Patal- pos viduryje stovėjo darbo stalas. Iš vienos jo pusės buvo pastatyta aukš- ta 28 lentynų spinta, o palei sienas — dar trys aukštos, iki lubų spintos ant ratukų; įvairaus dydžio jų lentynos buvo su drelėmis ir užraktais. Norint pasiekti viršutines lentynas, reikėjo kopėtelių.

Liustratoriai surašė ir visas knygas, kurias jie aptiko tiek pačiame knygyne, tiek spaustuvės sandėliuose. Knygyne, kur buvo sudėtas atsar- ginis fondas, rasta 2928 egzemplioriai 160 pavadinimų knygų. Kai kurių leidinių buvo tik po vieną du egzempliorius, pavyzdžiui, Lietuvos Didžio- sios Kunigaikštystės Statuto — 2 egz. „Historia Prussica“ — 1 egz., Gur- nickio „Pasikalbėjimų apie laisvę“ — 1 egz. Kitų leidinių aptikta šim- tai egzempliorių: „Cicero De Amici[tia]“ — 227 egz., Tibulo kūrinių — 157 egz. ir t. t. Reikia pabrėžti, kad sąrašai buvo sudaryti labai primi- tyviai, knygų aprašas lakoniškas, antraštės dažnai nepilnos ir net iškrai- pytos. Štai kaip šiame sąrašė aprašyti keli lietuviški spaudiniai: „Evan- gelia žmudzka“ — 17, „Brama atwarta“ — 11, „Evangeliczek litew- skich“ — 30 ir t. t. Dauguma knygų — tai arba tikybos leidiniai, arba vadovėliai. Sąrašė randame ne vien akademijos spaustuvės, bet ir kitų leidyklų leidinių. Iš įdomesnių minėtinas Komenskio „Orbis pictus“ — 2 egz., Fišerio „Geografija“ — 1 egz.

Be to, iliustracijos akte yra ir kitas sąrašas, pavadintas „Księgi in crudo“. Tai rodo, kad knygos buvo neįrištos ir sudėtos ne knygyne, o spaustuvės sandėlyje, kuris kažkodėl pavadintas spaustuvės biblioteka. Iš viso šios „bibliotekos“ 58 spintose buvo sukrauta 21 922 egzemplio- riai 92 pavadinimų knygų. Daugiausia čia buvo elementorių — 2 145 egz. Gausu vadovėlių ir antikos klasikų kūrinių: Cicerono — 800 egz., Se- nekos — 500, įvairių maldaknygių („Ewangeliczek polskich“) — 619 egz. Šiame sąrašė buvo 2 630 egz. devynių pavadinimų lietuviškų leidinių. Vien „Rożancew žmudzkich“ — 1 000 egz. Dauguma čia aprašytų lei- dinių buvo spaustuvės išleista tarp 1763 ir 1773 m. Štai kodėl nuostabą kelia šiame sąrašė paminėti 40 egz. K. Sirvydo „Dictionarii trium lin- guarum“. Paskutinis šio žodyno leidimas pasirodė 1713 m. Ar galėjo jįs taip ilgai išsilaikyti šios 50 metų jaunesnės literatūros šūsnyje? O gal antrojoje XVIII a. pusėje pasirodė dar vienas, mums nežinomas šios svar- bios lietuvių kultūrai knygos leidimas?

Tokia didžiulė neišpirktos literatūros krūva kėlė rūpestį ir vertė aka- demijos spaustuvę reklamuoti savo leidžiamą literatūrą vietinėje perio- dinėje spaudoje, be to, Vilniaus Rygerio ir Kłoko knygyno ir kai kurių Varšuvos leidyklų pavyzdžiu leisti savo komercinius katalogus. Pirmasis

³⁵ VUB RS. F. 13. B. 98. Lap. 20—40.

toks katalogas pasirodė lotynų kalba 1765 m.³⁶ Į jį buvo įtraukti ir tie leidiniai, kurie buvo išleisti kitų spaustuvių. Pašalinus jėzuitus, panašų katalogą pradėta leisti dažniau ir jau lenkų kalba. Bibliografijoje užregistruoti keturi tokie katalogai³⁷.

1765 metų kataloge išvardyti 288 pavadinimai. Pirmajame jo skyriuje „Libri latini idiomatis“ (t. y. lotynų kalba) — 110 pavadinimų, tarp jų ir „Dictionarium Pol:Latin:Litv“. Greičiausiai tai paskutinis, penktasis, K. Sirvydo „Trijų kalbų žodyno“ leidimas. Antrajame katalogo skyriuje „Registr ksiąg polskich“ — 178 pavadinimai, tarp jų 11 knygų lietuvių kalba. Katalogas sudarytas nerūpestingai. Knygos išdėstytos pagal antraščių abėcėlę, knygų aprašas primityvus. Paminėtas tik vieno kito leidinio autorius, leidimo duomenų, išskyrus formatą, iš viso nėra, antraštės dažniausiai pateiktos iškreiptos. Štai keli lietuviškų leidinių aprašai: „Altorius Zmudzki“, „Brama do szczęśliwej wieczn. żmudz.“, „Balsas alias kant.“, „Grammatika Litewsk. P. Szpungianski S. J.“³⁸ ir kt.

Nepaisant jau minėtų trūkumų, katalogai yra svarbus šaltinis ne tik knygų prekybos repertuariui tirti, Vilniaus akademijos leidybiniam darbui vertinti, bet ir kai kuriems lietuviškos knygos raidos faktams tikslinti.

Kaip buvo atsiskaitoma už nupirktas iš akademijos spaustuvių knygas, detaliai aprašyta I. Petrauskienės monografijoje³⁹. Čia derėtų pabrėžti, kad sandėriai siekdavo didžiules sumas. Antai 1751—1759 m. Kražių knyginkas J. M. Daubaras ir vėliau jo našlė akademijos knygyne nupirko knygų už 5 213 auksinų, o M. Maulevičius — net už 5 379 auksinų. 1753 m. ir 1762 m. spaustuviėje lankėsi Varšuvos knyginkas V. Zavadzkiš ir čia įsigijo knygų už 164 auksinų ir 24 grašius. Spaustuviėje rinkdavosi literatūrą knyginkas Levas Bokšanskis iš Vitebsko, Janis Kożeniewskis iš Pinski ir kiti. Čia 1761 m. Pajavonių klebonas Kazimieras Stockis savo parapijai nupirko knygų už 17 auksinų ir 22 grašius⁴⁰.

³⁶ Catalogus librorum in Typographia S. R. M. Academ. Viln. Soc. Jesu prostantium ab anno 1765. Inter hos libros reperiuntur libri, qui ex aliis typographiis procurantur. [Vilnae, 1765]. 24 p.

³⁷ Katalog ksiąg szczęsłą drukowanych w typografii J. K. M. przy Akademii Wileńskiej, szczęsłą sprowadzonych z obcych drukarni osobliwie krajowych. [W., 1780]. 30 p.; Tas pats. [W., 1782]. 6 p.; Tas pats. [W., 1786]. 46 p.; Tas pats. [W., 1790]. 56 p.

³⁸ Jurgis Spungianskis (G. Szpungianski) — jėzuitas, Vilniaus akademijos teologijos daktaras, vėtėjas ir panegirikų autorius, latvių (latgalių gramatikos „Dispositio, imperfecti ad Optimum seu Rudimenta Grammaticae Latvicae (Vilnae: Acad. Soc. Jesu, 1732)“ sudarytojas. Jį savo monografijoje „Latviešu Gramatniecība“ (Rīga, 1977. P. 73) paminėjo ir žymus latvių knygos istorikas A. Apinis. Tačiau kataloge užregistruota „Grammatyka Litewska“ turi kitą autorių — P. Medeną, apie kurį latvių istorikai ir filologai nieko nežino. Ar buvo J. Spungianskis lietuvių gramatikos autorius? O galbūt jis buvo „Universitas Lingvarum Litvaniae“ autorius? Tačiau tuo abejojama. Antai akademikas Z. Zinkevičius savo knygoje „Lietuvių kalba XVIII—XIX a.“ (V., 1990. P. 29) rašo: „Abejotina ir pastaruoju metu reiškiamu nuomone (L. Gineitius, V. Zulus), kad gramatiką (t. y. Universitas Lingvarum Litvaniae — L. V.) parašęs latvis jėzuitas Jurgis Spungianskis, nes jėzuitų išleistų knygų sąrašė (t. y. minėtame kataloge — L. V.), kuriuo remiamasi, ji gali būti supainiota su Spungianskio parašyta latvių... kalbos gramatika.“ Turint galvoje nerūpestingą šio katalogo redakciją, tai visiškai tikėtina.

³⁹ Petrauskienė I. Vilniaus Akademijos spaustuvių, 1575—1773. V., 1976. P. 22—26.

⁴⁰ VUB RS. F. 13. B. 98. Lap. 20—40.

Beje, spaustuvės atskaitomybės dokumentai liudija, kad, priešingai mūnėtam V. Biržiško tvirtinimui, Zemaitijoje XVIII a. antroje pusėje net žemesni gyventojų sluoksniai buvo gana raštingi. Antai knygininkas Stanislovas Možė nuo 1761 m. kasmet pirkdavo iš akademijos spaustu- vės ir, be abejo, parduodavo po 100—125 „Zemaitiškų elementorių“ (t. y. Mokslo skaitymo lietuviško rašto) ir nemažai lietuviškų maldaknygių⁴¹. Taip pat ir J. Lebedys atkreipė dėmesį į didelius lietuviškų elementorių tiražus: 1777 m. — 1 300, 1778 m. — 1 260, 1780 m. — 1 150⁴².

Tiesa, nepaisant visų akademijos spaustuvės pastangų, dalis šių ti- ražų likdavo nerealizuota spaustuvės sandėlyje.

Po Edukacinės komisijos reformų gerokai atnaujintas Lietuvos vy- riausiosios mokyklos mokslo personalas ne kartą kėlė pretenzijų spau- stuvei ir knygynei dėl blogo aukštosios mokyklos aprūpinimo moksline literatūra ir vadovėliais. Pasigirdo minčių reorganizuoti knygyną geriau- sių užsienio universitetų knygyną pavyzdžiu ir tam pasikviesti iš užsie- nio prityrusį mokslininką⁴³. Tačiau iš to nieko neišėjo. Nepajėgdama pati susitvarkyti, universiteto vadovybė 1805 m. nutarė parduoti spaustuvę ir knygyną Juozapui Zavadzkiui. Sis per trumpą laiką čia organizavo pavydingą spaustuvę ir knygyną, puikiai tenkinusius universiteto ir Lie- tuvos skaitytojų poreikius.

Vilniaus universiteto
Bibliotekininkystės katedra

[teikta 1992 m. gruodžio mėn.

LEVAS VLADIMIROVAS

THE DEVELOPMENT OF THE BOOK TRADE IN LITHUANIA IN THE XVIII CENTURY

S u m m a r y

The strengthening of the influence of the age of enlightenment has created in the Grand Duchy of Lithuania potential opportunities for the growth of interest for reading and books.

But the complex and rather unfavourable political and economic conditions, the spreading anarchy in the country, leading gradually under pressure of external forces to the destruction of the Lithuanian statehood, and also a rather big percent of the illiteracy among the people, even among the gentry, and the severe censorship by the

41 Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai XVI—XIX a. V., 1992. P. 98—100.

42 Lebedys J. Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime. V., 1976. P. 98—99.

43 Bielinski J. Uniwersytet Wileński [1579—1832]. T. 1. Krakow, 1899—1900. S. 122—125.

church, all this aggravated the normal development of the book trade and made this profession even rather risky. The progress of the book trade was also impeded by the bureaucratic pretensions of the guild of bookbinders in the city of Vilnius. This guild flatly asserted that dealing with books is a prerogative of its members.

On the other hand, if the book publishing in Lithuania till the year 1773 was completely in the hands of monastic orders, in the professions of bookbinding and booktrade prevailed the private commercial initiative. The center of the book trade in the XVIII century was the capital of Lithuania Vilnius, where several bookshops have been established by local and foreign bookdealers. In the dealing with the local book production was the monopoly of the local bookdealers, the dealing with foreign book production was mostly in the hands of foreign individuals.

Separately this paper deals with the experience in the book trade of the biggest local typographical enterprise — the printing shop of the Academy of Vilnius.